

Polskie Towarzystwo Heraldyczne

**ZNAKI I SYMBOLE
W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ
OD ŚREDNIOWIECZA DO CZASÓW WSPÓŁCZESNYCH**

pod redakcją
**Aleksandry Jaworskiej, Roberta Jopa
i Katarzyny Madejskiej**

WYDAWNICTWO
— **DiG**
Warszawa 2016

Recenzenci:
dr hab. Waldemar Chorążyczewski, prof. UMK
dr hab. Wojciech Krawczuk, UJ

Publikacja dofinansowana przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
(Umowa nr 772/P-DUN/2015)

Redakcja: Jerzy Lewiński

Projekt okładki: Wioletta Szebesta

Na okładce: Berło rektorskie (pierwotnie kardynalskie Fryderyka Jagiellończyka),
ok. 1493 r., prawdopodobnie z daru kardynała (Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego,
fot. G. Zygiel)

Skład i łamanie: Stämpfli Polska Sp. z o.o.

© Copyright by Wydawnictwo DiG, 2015

ISBN 978-83-7181-966-7

Wydawnictwo DiG Sp. j.
01-987 Warszawa, ul. Dankowicka 16c lok. 2
tel./fax: (+48 22) 839 08 38
e-mail: biuro@dig.pl, <http://www.dig.pl>

Druk cyfrowy: TOTEM w Inowrocławiu

Alicja Kulecka	
Symbole w powstaniu styczniowym.....	187
Tomasz Rosiński	
Herby, daty i nazwy własne w odznakach pamiątkowych Wojska Polskiego w latach 1918–1939	201
Татьяна Николаевна Кандаурова, Леонид Николаевич Велиховский	
Символика российского купечества в социокультурном пространстве России XIX–начала XX вв.....	229
Elżbieta Firlet, Urszula Oettingen	
Znaki i symbole w przestrzeni historycznej Rynku Głównego w Krakowie na początku XXI wieku.....	255
Marta Paszko	
Narodziny i metamorfozy symbolu we współczesnej przestrzeni miejskiej. Przykład World Trade Center	281
Marie Bláhová	
Gesta a slova. Zajištění dispozice v nejstarších listinách přemyslovských panovníků.....	295
Agata Bryłka	
Znaki instrumentów notarialnych wystawionych na Górnym Śląsku do połowy XV wieku	309
Lenka Martínková	
Seal as an official symbol? From private personal seal of clergyman to the institutional seal of religious authority in the Czech lands at the turn of the 18 th and the 19 th century.....	321
Vladimír Rábik	
Právna autentifikácia mestských pečatí na Slovensku v stredoveku.....	329
Janusz Łosowski	
Symboliczny charakter kar w sądach wiejskich w okresie staropolskim.....	339
Antoni Barciak	
Laski sołtysie w zbiorach Muzeum w Gliwicach.....	353
Gitana Zujienė	
Symbolika szubienicy — od średniowiecza do czasów współczesnych.....	361
Jan Tyszkiewicz	
Uwagi o epitafiach egzulantów w XVI–XVII wieku.....	373
Wojciech Iwańczak	
Inne oblicze kartografii. Mapy w przestrzeni publicznej.....	383

Symbolika szubienicy — od średniowiecza do czasów współczesnych

Witold Maisel określił szubienicę jako najstarsze stworzone przez człowieka urządzenie do wykonywania kar¹. Starsza niż szubienica jest sama kara powieszenia. Symbolika szubienicy ukształtowała się w późnym średniowieczu. Wówczas każdy obiekt, znak, ceremonia zawierały w sobie konkretną i jasną informację skierowaną do społeczeństwa. W odniesieniu do szubienicy powstało kilka dość sprzecznych poziomów przekazywania informacji. Z biegiem czasu wzmacniano ten lub inny jej aspekt. Dlatego niniejszy artykuł jest analizą metamorfozy symboliki szubienicy od średniowiecza do współczesności, omówieniem tego, w jaki sposób zmieniający się tryb życia, mentalność, a nawet okoliczności historyczne wpływały na zmianę symboliki tego obiektu. Badanie siłą rzeczy podzielono na kilka części. Pierwsza dotyczy późnego średniowiecza i czasów nowożytnych do połowy XVIII w., gdy widniejąca gdzieś na horyzoncie szubienica stanowiła część życia codziennego. Wyjaśnimy, co symbolizowała wówczas i jakie znaczenie dla nas dzisiaj mają miejsca po dawnych szubienicach. Druga część wywodu dotyczy traktowania przez człowieka z pierwszej połowy XX w. i współczesnego miejsc, w których umieszczano szubienice w XIX w. Wreszcie trzecia została poświęcona cieniowi szubienicy w końcu XX i na początku XXI w. — temu, co znaczy dzisiaj, pojawiając się w dawnym miejscu wykonywania kar. Należy podkreślić, że badanie ograniczono do terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego, w odniesieniu do późniejszych okresów — terytorium dzisiejszej Litwy. Celem jest wyjaśnienie, jaką symbolikę szubienicy przyniosła tu kultura chrześcijańska oraz prawo magdeburskie, które pojawiło się wraz z chrztem. Jakie znaczenie dla zmiany symboliki miały idee oświeceniowe i okupacja carska. Jak szubienicę odbiera współczesny człowiek.

Rodzaje szubienic, ich funkcjonowanie oraz historia występowania w poszczególnych miastach zostały dość dokładnie zbadane zarówno w Europie Zachodniej, jak i w Polsce². W części badań wiele miejsca poświęcono również omówieniu symboliki szubienicy. Tego nie można jednak powiedzieć o litewskiej historiografii. Na Litwie narzędzia wykonywania kar, podobnie jak historia kar, dotychczas nie spotkały się z większym zainteresowaniem. Historię wykonywania kar i narzędzi tortur w Wielkim Księstwie Litewskim bada Gitana

¹ W. Maisel, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa 1982, s. 111.

² C. Benson, *Tyburn Death Trip: The Lives, Crimes and Executions of the Most Notorious Highwaymen, Murderers and Thieves*, New York 2004; A. Brooke, *Tyburn: London's fatal tree*, Sutton-Stroud 2004; D. Rumbelow, *The Triple Tree: Newgate, Tyburn and Old Bailey*, Harrap-London 1982; P.J. Deane, *The Fatal gallows tree*, London 1965; R.J. Evans, *Rituals of retribution: Capital Punishment in Germany 1600–1987*, Oxford University Press 1996; M. Trzeciński, *Miecz katowski, pregierz, szubienica: zabytki jurysdykcji karnej na Dolnym Śląsku (XIII–XVIII w.)*, Wrocław 2001; W. Maisel, *Archeologia prawna Europy*, Poznań 1989; W. Maisel, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa 1982.

Zujienė³. O kacie Wilna i jego działalności, przy okazji badań nad historią stanową mieszkańców miasta, krótko pisał Aivas Ragauskas⁴. Należy jednak podkreślić, że w ostatnich latach temat wykonywania kar zyskuje popularność wśród młodych litewskich badaczy historii⁵.

W badaniu poza historiografią wykorzystano źródła archiwalne. Analiza różnych okresów historycznych zdecydowała o dużej różnorodności źródeł. Przede wszystkim były to księgi prawa magdeburskiego i sądów grodzkich z XVI–XVIII w., w których niekiedy można napotkać wzmianki o rozumieniu szubienicy przez ówczesnych mieszkańców. Wzmianek podobnych jest oczywiście niewiele, są jednak niezwykle cenne. Jako źródła posłużyły również akty prawne: *Statuty litewskie*⁶, źródła prawa magdeburskiego⁷, uchwały sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁸, regulujące budowę szubienicy oraz celowość kar. Korzystano też z planów miast, na których to narzędzie wykonywania kar często było zaznaczane. Do badania symboliki szubienicy w późniejszych okresach posłużyły wypowiedzi respondentów zebrane podczas wypraw etnograficznych. Część wspomnień została zapisana w okresie międzywojennym, mniej więcej w latach 1930–1940. Pozostała część — pod koniec XX w. Wspomnienia obejmują XIX — pierwsze trzydziestolecie XX w. Zebrany materiał przechowywany jest w rękopiśmiennych zbiorach folklorystycznych, znajdujących się w Instytucie Literatury Litewskiej i Folkloru oraz w zbiorze nazw własnych ziem litewskich, przechowywanym w Instytucie Języka Litewskiego. Dane posiadane przez wspomniane instytucje zebrał i uogólnił w badaniach o nieco innym charakterze (dotyczących miejsc świętych) Vyktintas Vaitkevičius⁹. Wykorzystano też artykuły zamieszczone w prasie periodycznej oraz przestrzeni wirtualnej, omawiające i komentujące symboliczne rozumienie szubienicy pod koniec XX — na początku XXI w.¹⁰

³ G. Zujienė, *The Headsman's Sword — a Symbol Between the sacrum and the profanum*, „Signa Iuris” 2012, t. X, s. 179–186.

⁴ A. Ragauskas, *Vilniaus miesto budelis XVI–XVIII a.: institucija, amatas, žmogus*, Šviesa 2006 s. 6; idem, *Vilniaus budelis gaudavo didesnę algą nei burmistras*, 2013, <http://www.15min.lt/naujiena/ziniosgyvai/istorija/ldk-istorija-vilniaus-budelis-gaudavo-didesne-alga-nei-burmistras-582-298225> (dostęp: 3 XII 2013).

⁵ W 2013 r. Adam Stankevič na Uniwersytecie Wileńskim obronił rozprawę doktorską *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškosios teisės raiška* (Działalność Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego w II połowie XVIII w.: wyraz prawa szlacheckiego), w której wiele uwagi poświęcił problematyce wykonania kar śmierci orzekanych przez trybunał. W Instytucie Historii Litwy Andrejus Ryčkovas przygotowuje rozprawę na temat *Valdovo išdavystės samprata Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: XIV a. viduryje – XVI a. viduryje* (Pojęcie zdrady władcy w Wielkim Księstwie Litewskim: od połowy XIV wieku do połowy XVI w.), w której m.in. omawia także w sensy symboliczne różnych kar.

⁶ W artykule wykorzystano następujące wydanie *Trzeciego Statutu Litewskiego — Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588*, ред. І.П. Шамякін, Мінск 1989.

⁷ P. Szerbic, *Jus municipale, to jest prawo miejskie magdeburskie nowo z łacińskiego i niemieckiego języka z pilnością i wiernie przełożone*, wyd. G.M. Kowalski, Kraków 2011. Pierwsze wydanie z 1581 r. P. Groicki, *Artykuły prawa magdeburskiego, które zowią Speculum Saxonum*, 1558; idem, *Postępek sądów około karania na gardle*, 1559.

⁸ *Volumina legum*, Petersburg 1860, t. VIII.

⁹ V. Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, Vilnius 1998; idem, *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, Vilnius 2006.

¹⁰ Chcę serdecznie podziękować za współpracę i zezwolenie na wykorzystanie ilustracji redakcjom gazet „Kauno diena” i „Šiaulių kraštas”.

Justitia — symbolika szubienicy w średniowieczu i epoce nowożytnej (do połowy XVIII w.)

O karze śmierci przez powieszenie w okresie Litwy pogańskiej mamy jedynie pojedyncze wzmianki w latopisach. Na przykład w 1346/1347 r. w Wilnie powieszono trzech dworzan wielkiego księcia litewskiego Olgierda, którzy przyjęli prawosławie¹¹. W 1382 r. za przygotowanie spisku został powieszony mąż siostry Jagiełły, Marii, Vaidila (Woidło). Wraz z chrztem Litwa przyjęła też prawo magdeburskie ze swoją koncepcją kary i systemem kar. Z biegiem czasu koncepcja ta została zmodyfikowana i dostosowana do warunków lokalnych. Jednak podstawowe elementy przetrwały. Na Litwie szubienica w pobliżu miasta wskazywała na to, że w tym mieście funkcjonuje prawo samorządowe, tj. samodzielnie porządkuje ono swoje sprawy wewnętrzne. Mogło też rozstrzygać kwestie życia i śmierci. Za miastem zazwyczaj znajdowała się stała szubienica. Jednak niekiedy w celu dokonania szczególnej egzekucji ustawiano tymczasową szubienicę w centrum miasta, na placu ratuszowym. Już sama łacińska jej nazwa *justitia* podkreślała, że urządzenie to symbolizuje prawo i sprawiedliwość wykonywaną w imieniu społeczeństwa (wspólnoty miejskiej). Egzekucja nie mogła zostać wykonana bez orzeczenia sądu, gdyż inaczej byłoby to zwyczajnie zamordowanie człowieka. Wokół szubienicy zazwyczaj kształtowała się przestrzeń prawna, w której wykonywano również inne kary. Na Litwie kat miasta magdeburskiego i szubienica obsługiwały także tereny okoliczne. W *Trzecim Statucie Litewskim* z 1588 r. przewidziano, że swojego kata powinien mieć każdy sąd grodzki. W taki sposób stworzono przesłanki do pojawienia się szubienicy przy centrach powiatowych. Jednak uchwała ta nie do końca została zrealizowana. Być może z sądem grodzkim można powiązać szubienicę przy Rosieniach, o której wzmianka pochodzi z XVII w.¹² Na szubienicach przy dworach zazwyczaj karano chłopów.

Ogromna, ustawiona przy głównej drodze szubienica, z często pozostawionymi wiszącymi ciałami skazanych, pełniła też inną, prewencyjną funkcję — miała zastraszać i powstrzymywać potencjalnych zbrodniarzy przed popełnieniem przestępstwa. Na przykład 20 IV 1624 r. Fiodor Rostow w Mohylewie za kradzież został skazany na karę powieszenia, dlatego by, jak stwierdzono w magistracie „[...] taki nieporządek w mieście się nie powtórzy”¹³. Takie samo przesłanie, poza innymi (przywrócenie w mieście naruszonego porządku, wzmocnienie autorytetu władzy, nawet pewien rodzaj rozrywki) miał też publiczny charakter kary wykonywanej na szubienicy lub obok niej.

Jednocześnie szubienica była symbolem wstydlivej, niehonorowej śmierci. Podobna opinia ukształtowała się zarówno ze względu na sposób wykonania kary, jak i dlatego, że po egzekucji ciało pozostawiano na szubienicy (niekiedy do całkowitego rozkładu). Edmund Kizik w swoich badaniach podkreślił, że najbardziej poniżające było nieoddanie ciała w celu pochowania według ówczesnie obowiązującego ceremoniału pogrzebowego. Ciało zdjęte z szubienicy grzebał kat z pomocnikami, a zatem osoby wykonujące w ówczesnym rozumieniu nieczysty zawód. Ciało było transportowane bez należnego szacunku, w procesji nie uczestniczyli śpiewacy, kaznodzieje, rodzina. Brakowało skupienia, dźwięku dzwonów, świec, żałobnych strojów. Ciało grzebano w nietypowym czasie, po zachodzie słońca lub w nocy, w niezwykłym miejscu, najczęściej tuż przy szubienicy¹⁴. Przynosiło to hańbę nie tylko

¹¹ D. Baronas, *Trys Vilniaus kankiniai: istorija ir gyvenimas*, Vilnius 2000.

¹² *Raganų teismai Lietuvoje*, oprac. K. Jablonskis, R. Jasas, Vilnius 1987.

¹³ Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi (dalej: NAHB), zespół 1817, opis 1, t. 9, Aktovaja kniga, Mogiliov 1624 01 13–1624 12 28, k. 165–169.

¹⁴ E. Kizik, *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII wieku*, Gdańsk 1998, s. 46, 47.

zmarłemu, ale też całej jego rodzinie. Dlatego sama szubienica stała się symbolem wstydu i hańby, natomiast śmierć na niej najczęściej groziła nieszlachetnie urodzonym. Nawet życzenie śmierci na szubienicy uważano za dużą zniewagę¹⁵. W źródłach często się wspomina, że znajdowała się przy granicy wsi, miasteczka lub poza miastem, gdyż nikt nie chciał jej mieć na własnej ziemi. Na przykład, w panoramie Grodna Hansa Adelhausera z 1568 r. szubienica została ukazana za miastem, na wysokim wzgórzu. Podobny widok mamy też w panoramie Kowna autorstwa Tomasza Makowskiego. W Wilnie szubienica w XVII w. stała nie na ziemi miasta, a na terenie jurysdykcji franciszkanów. Za to władze miejskie co roku płaciły pięć dukatów¹⁶. W XVI–XVII w. w Kłajpedzie szubienica stała na obrzeżach miasta, w miejscu zwanym „torfowisko szubieniczne”.

1. Murowana szubienica z XV w. w Lucernie — wolny dostęp http://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Richtplatz_Luzern.jpg

Podobny widok mamy też w panoramie Kowna autorstwa Tomasza Makowskiego. W Wilnie szubienica w XVII w. stała nie na ziemi miasta, a na terenie jurysdykcji franciszkanów. Za to władze miejskie co roku płaciły pięć dukatów¹⁶. W XVI–XVII w. w Kłajpedzie szubienica stała na obrzeżach miasta, w miejscu zwanym „torfowisko szubieniczne”. Ponadto samo dotknięcie szubienicy uważane było za akt nieczystości. Dlatego w jej budowę włączano możliwie największą część wspólnoty. W miastach — wszystkie cechy rzemieślnicze i członków magistratu. Później, jako że rzemieślnicy stanowili bardzo liczną grupę i nie wszyscy mogli wziąć udział w tej pracy, postanowiono wyznaczyć po kilku przedstawicieli z każdego cechu. Jednocześnie zobowiązano pozostałych członków cechu, by nie czynili im z tego powodu zarzutów ani ich nie zawstydzali¹⁷. Z drugiej strony taki masowy udział w budowie mógł symbolizować dążenie do ukazania, że sprawiedliwość zostanie wykonana w imieniu wspólnoty.

Zarówno zawód kata, jak i szubienica były rzeczami odpychającymi, wstydliwymi, ale bez tych elementów społeczność nie wyobrażała swojej egzystencji. Było to jedno z narzędzi wykonania sprawiedliwości i przywrócenia naruszonego porządku.

„Chwianie się” szubienicy w drugiej połowie XVIII w.

W drugiej połowie XVIII w. pod wpływem idei oświeceniowych zmienił się pogląd na karę śmierci. Duży wpływ wywarły na to dzieła Włocha Cezarego Beccarii, Francuzów Monteskiusza i Jeana Jacques’a Rousseau. Na sejmie z 1774 r. rozważano ograniczenie kompetencji sądów grodzkich w zakresie stosowania kary śmierci. Proponowano wymierzać ją jedynie za najcięższe przestępstwa (padały też propozycje całkowitego zniesienia). Biskup wileński Ignacy Massalski (ironia losu chciała, że sam stracił życie na szubienicy) wygłosił płomienne przemówienia, w ręku trzymając dzieło Beccarii. Na sejmie z 1776 r. pozbawiono

¹⁵ Акты Могилевского магистрата XVI в. (1578–1580 г.г.), Акты издаваемые Виленскою археологическою комиссией для разбора древних актов (АВАК), Вильна, т. 39, 1915, с. 6.

¹⁶ J. Obst, *Kat miasta Wilna*, „Litwa i Rus” 1913, t. II, z. 2, s. 109.

¹⁷ B. Groicki, *Artykuły prawa*, art. 21, *Rzemieślnicy szubienicę jako mają budować*, s. 170.

prawa magdeburskiego mniejsze miasta Wielkiego Księstwa Litewskiego, w tym jednocześnie możliwość skazywania na karę śmierci. W 1781 r. karę śmierci na pewien czas zniesiono w Austrii, po kilku latach w Toskanii. W 1779 r. do minimum jej wymierzanie ograniczono w Szwecji. W 1767 r. rozważano taką kwestię w Rosji. Zrozumiano, że ani charakter publiczny kary, jej okrucieństwo, ani stały widok szubienicy nie spełniają funkcji prewencyjnej i nie obniżają przestępczości. Znaczenie szubienicy jako symbolu sprawiedliwości również się wyczerpało. Poszukiwano bardziej humanitarnych sposobów jej wymierzania. Szubienica poważnie się zachwiała, jednak wówczas jeszcze nie runęła. Co prawda w drugiej połowie XVIII w. karę powieszenia złagodzano. Ciało na szubienicy nie pozostawiano na dłuższy czas, a jedynie do wieczora, po czym były grzebane. Nadal jednak pozostawała ona symbolem wstydu i poniżenia. Najlepiej tego dowodzi śmierć na szubienicy przywódców konfederacji targowickiej i konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1792–1793.

W XIX w. karę śmierci, podobnie jak samą szubenicę, powoli wycofano z życia publicznego za mury więzienne. Co prawda ponownie pojawiała się w okresach wojen, powstań czy zamieszek z celem ostrzeżenia, poniżenia i zastraszenia.

Szubienica i jej symbolika w pamięci historycznej społeczeństwa XX w.

Interesujące, że lokalizacja szubienic w miastach Litwy, istniejących w XVI–XVIII w. na prawie magdeburskim, dzisiaj w żaden sposób nie wzbudza refleksji. Nie są znane miejsca umieszczania szubienic, nie prowadzono na temat żadnych badań. Takie miejsca w miarę rozwoju miast najczęściej zostały zabudowane. Na przykład w Wilnie przy drodze na Miedniki dawne Wzgórze Szubieniczne zniknęło już w XIX w. Zostało zniszczone przy budowie torów kolejowych, a publiczne wykonywanie kar jeszcze wcześniej przeniesiono na teren w pobliżu placu Łukiskiego. W Kłajpedzie w miejscu tak zwanego torfowiska szubienicznego obecnie przecinają się dwie ulice. Nieco inaczej sytuacja wygląda ze Wzgórzami Szubienicznymi przy mniejszych miastach i wsiach. W każdym rejonie Litwy jest ich nawet po kilka. W całym kraju można ich naliczyć kilkadziesiąt. Nie wszystkie się zachowały. Część została zniszczona podczas wydobycia żwiru, w trakcie budowy, zrównana z ziemią przy uprawie roli. Należy stwierdzić, że Wzgórze Szubieniczne przez naukowców zostały zbadane w bardzo niewielkim stopniu. Archeologów interesowały wyłącznie wzgórza szubieniczne — grodziska. Poszukiwano przede wszystkim pozostałości po zamkach i dawnych osadach, nie zaś miejscach egzekucji. Wysłunięto nawet hipotezę, że nazwę „Wzgórze Szubieniczne” należy wiązać nie z wyrazem *kartuvės* (szubienica), a ze słowem *kartis* — długi, cienki kij, jaki podczas pogańskiej Nocy Kupały (Nocy Świętojańskiej) był stawiany na wzgórzach¹⁸. Jednak pamięć o wcześniejszym przeznaczeniu tych wzgórz jest żywa w pamięci dawnych i obecnych mieszkańców tych miejscowości. Być może tę rozbieżność należy powiązać z różnicami w pamięci historycznej mieszkańców wsi i miasta. Wieś w większym stopniu zachowuje tradycję pamięci ustnej, przekazywanej z pokolenia na pokolenie. Na przykład w świadomości mieszkanki wsi Pypliai zachowała się pamięć o fundamentach szubienicy znajdującej się na początku XX w. obok wsi¹⁹. O znajdowanych w dzieciństwie resztkach dębowych słupów i kawałkach trumny na Wzgórze Szubienicznym nad jeziorem Płotele opowiedział

¹⁸ V. Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, s. 30.

¹⁹ *Pasakoja buvusi Pyplių gyventoja Vladislava Markevičienė* (Opowiada była mieszkanka wsi Pypliai Vladislava Markevičienė), *Bagaslaviškio Igno Šeiniaus pagrindinės mokyklos laikraštis*, „Šeiniukas”, październik 2007, nr 2 (38), s. 4, 5.

miejscowy senior²⁰. Wiadomo także, że na Wzgórzu Szubienicznym w Kurkleliai, w rejonie onikszyńskim, w najwyższym jego miejscu jeszcze w 1936 r. leżał już prawie zgniły pień starej sosny, będący pozostałością po szubienicy²¹. Niestety, pamięć o takich rzeczach powoli odchodzi w zapomnienie. Młodzież wie o nich coraz mniej.

W pamięci ludowej Wzgórza Szubieniczne najczęściej wiążą się z dworskimi miejscami wykonywania kar. W jednym przypadku respondentka próbowała je przenieść w bardziej odległe czasy, twierdząc, że szubienica na wzgórzu została ustawiona „[...] za króla Litwy, ale nie wiadomo, którego”²². Można także natrafić na stwierdzenia, że szubienice zostały ustawione „w okresie niewolnictwa”, lub że je „[...] usypali niewolnicy torbami”²³. Jednak również w tych przypadkach najprawdopodobniej chodziło o pańszczyznę. Dla respondentów szubienica i Wzgórze Szubieniczne symbolizowały przede wszystkim pańszczyznę w osobie miejscowego złego pana, który za najmniejsze przewinienie karał swoich chłopów²⁴.

Można też dostrzec słabe echo rozumienia szubienicy jako symbolu sprawiedliwości. Na przykład w odniesieniu do Wzgórza Szubienicznego w rejonie szytleńskim, w pobliżu wsi Gulbės, wspomniano, że jest to „wzgórze sprawiedliwości”²⁵. Opowiedziano również, że na niezachowanym do dziś Wzgórzu Szubienicznym (rozkopany w celu wydobywania żwiru) obok Połagi mieszkańcy wsi sądzili przestępców i wykonywali kary²⁶. Na tych wzgórzach nie tylko wieszano, ale też karano w inny sposób. Na przykład na Wzgórzu Szubienicznym koło Połagi „[...] karano, wieszano, chłostano, jak też chowano”²⁷. Na wzgórzu nad jeziorem Płotele przestępcę przywiązywano do słupa i zrzucano w dół²⁸. Na Wzgórzu Szubienicznym w pobliżu Użubaliai (rejon rakiski), jak wynika z opowiadań, duchowni karali grzeszne upadłe panny²⁹.

Podkreślano też wagę samej kary jako pewnego rodzaju widowiska: „[...] okolica również się zjeżdża, wszyscy panowie przybywają zobaczyć, jak wieszają” (Użubaliai)³⁰. Jest to swego rodzaju pozostałość po pojęciu „teatr kar” (*theatrum poenarum*). Przetrwiał też wątek kary publicznej jako elementu prewencji. Na przykład wspomniana mieszkanka wsi Pypliai powiedziała, że „[...] pan wieszał ludzi na wzgórzu dlatego, że chciał pouczyć pozostałych nierobów, by nie popełniali przestępstw i by wszyscy na własne oczy mogli widzieć ich mękę”³¹. W opowieściach o Wzgórzu Szubienicznym w Użubaliai pojawia się jeszcze szersze rozumienie prewencyjne: „by bano się panów”³².

Ze Wzgórzami Szubienicznymi wiąże się też wykonywanie kar na uczestnikach powstań w XIX w. Z powstaniem z 1831 r. związane są trzy wzgórza — w rejonie uciańskim niedaleko Wiżun, w pobliżu Święcian i Svėdasai³³. W wielu przypadkach ludzie nie byli w stanie powiedzieć, uczestnicy którego powstania zostali ukarani. Jednak w większości wspomniano

²⁰ V. Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, s. 232, 233.

²¹ Idem, *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, s. 495.

²² Ibidem, s. 644.

²³ Ibidem, s. 593.

²⁴ V. Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, s. 172.

²⁵ Ibidem, s. 381.

²⁶ Ibidem, s. 111.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, s. 232.

²⁹ V. Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, s. 593.

³⁰ Ibidem, s. 593.

³¹ *Pasakojimo buvusių Pyplių gyventojų Vladislava Markevičienė*, s. 4, 5.

³² V. Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, s. 593.

³³ Ibidem, s. 479.

powstańców z lat 1863–1864³⁴. W danym przypadku zarówno samo Wzgórze Szubieniczne, jak i wykonana kara zyskują inny aspekt. Kara wykonana przez obcą władzę staje się niezasłużoną karą za popełnienie przestępstwa, a ofiarą za wolność. Szubienica staje się narzędziem zdławienia oporu i dążenia do wolności. Pod koniec XX w., w większości z inicjatywy wspólnot lokalnych, podjęto starania o uczczenie i uwiecznienie zamordowanych na Wzgórzach Szubienicznych. W 1994 r. na Wzgórzu Szubienicznym w pobliżu wsi Pypliai ustawiono drewniany krzyż. W 1997 r. trzy krzyże pojawiły się na Wzgórzu Szubienicznym przy Wielonie.

W okresie międzywojennym wśród mieszkańców Litwy Wzgórze Szubieniczne wzbudzały dwojakie uczucia. Z jednej strony odczuwalny był strach w związku z wykonywaną tam karą śmierci. Do dziś starsze osoby radzą unikać tych miejsc, nie odwiedzać ich bez potrzeby. Strach związany był z przekonaniem, że pojawiają się tam widma (Wzgórze Szubieniczne w rejonie

rakiskim w pobliżu Kriaunos i rejonie onikszyńskim, niedaleko Świadości), że te miejsca co roku wymagają nowych ofiar (Wzgórze Szubieniczne przy Poładze, Wzgórze Karu)³⁵. Podobne przekonania być może należałoby powiązać z ukształtowaną w średniowieczu wiarą, że dotknięciem narzędzia służącego do wykonania kary czy kata można na siebie sprowadzić śmierć. Wiara przekształciła się w pogląd, że wzgórze może zabrać jako ofiarę tego, kto je odwiedza. Jednak z drugiej strony nie zwraca się na to uwagi. Na pozostałościach szubienic ludzie nie boją się usiąść, wypocząć (rejon szyrwincki, Pypliai)³⁶, na Wzgórzach Szubienicznych organizowane są młodzieżowe imprezy majowe (Vyžuonos, Pypliai, Płotele, Rotinėnai w rejonie płungiańskim³⁷). Z niewglębieniem się w dawne przeznaczenie oraz znaczenia symboliczne można powiązać odwiedzanie obecnie przez pary nowożeńców Wzgórz Szubienicznych w poszukiwaniu ładnych widoków na zdjęcia weselne³⁸. Jednak sam widok szubienicy nie pozostawia współczesnego społeczeństwa obojętnym.

2. Wzgórze Szubieniczne w pobliżu Wysokiego Dworu — wolny dostęp http://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Kartuvi%C5%B3_kalnas.JPG

³⁴ V. Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, s. 571.

³⁵ Ibidem, s. 111.

³⁶ V. Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, s. 133.

³⁷ V. Vaitkevičius, *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, s. 247.

³⁸ Pod tym względem szczególną popularnością cieszy się Wzgórze Szubieniczne w pobliżu Wysokiego Dworu, skąd rozciąga się wspaniały widok na okoliczne jeziora.

Szubienica pod koniec XX w. — symbol walki przeciwko przemocy i bezkarności

Rankiem 4 VII 1996 r. mieszkańców Kowna zdziwiła prawdziwa szubienica, która pojawiła się w dawnym miejscu wykonywania kar na Placu Ratuszowym. Na czarnym podeście szerokości 4 m, długości 5 m i wysokości 1 m ustawiono sześciometrowy słup. Zwisła z niego gruba lina z pętlą, pod nią stał stołek. Na podest prowadziły schodki³⁹. Pomysłodawcą akcji i jednym z jej wykonawców był artysta plastyk Jonas Maldžiūnas. Jej celem było ustawienie średniowiecznego symbolu podtrzymywania porządku oraz wywołanie w ten sposób dyskusji społecznej o porządku i sprawiedliwości w Kownie pod koniec XX w. Na zorganizowanie podobnej akcji wpłynęła skomplikowana w owym czasie na Litwie sytuacja kryminogenna, sprzeciw wobec opieszałości policji⁴⁰. Napad na malarza Antanasa Obcarskasa spowodował, że litewscy artyści postanowili na swój sposób wypowiedzieć się na temat zaistniałej sytuacji. Akcja była skierowana do wszystkich poszkodowanych przez przestępców, spotkała się z dużą akceptacją i poparciem społecznym. Odbyły się konsultacje, jak lepiej zamocować słup szubieniczny, aktywnie wyrażano opinię za pośrednictwem poczty społecznej⁴¹, a w końcu zorganizowano koncert przy szubienicy. 26 lipca kierownik artystyczny i dyrygent kowieńskiego big-bandu Romualdas Grabštas muzyką jazzową zapraszał na plac wszystkich chętnych, by raz jeszcze zastanowili się, „w jak trudnej sytuacji wszyscy się znaleźliśmy”⁴². Wydaje się, że artyście udało się nieco zaktywizować wystraszonych mieszkańców miasta. Akcję wykorzystano też w toczonych w owym czasie na Litwie dyskusji o zniesieniu kary śmierci. Tak się stało, że po kilku dniach od rozpoczęcia akcji ówczesny prezydent Litwy Algirdas Brazauskas ogłosił moratorium na jej wykonanie⁴³. W prasie pojawiły się stwierdzenia, że społeczeństwo wspomnianą akcją okazało dezaprobatę wobec zniesienia kary śmierci: „Szubienica — to wymowny symbol, który społeczeństwo odebrało entuzjastycznie

³⁹ Ž. Petrauskaitė, *Miestas jau turi savo kartuves. „Seniai laikas” — pritaria tvarkos išsisilgę miestiečiai*, „Kauno diena” 1996, nr 155, s. 1; V. Savičiūnaitė, *Kauno Rotušės aikštėje menininkai pastatė tikras kartuves*, „Lietuvos rytas” 1996, nr 155, s. 17.

⁴⁰ „Sytuacja kryminogenna na Litwie nie jest wyjątkowa wśród wielu innych krajów bałtyckich i Europy Wschodniej, w których następuje przejście od porządku totalitarnego do demokratycznego i gospodarki rynkowej. Problem przestępczości aktualny jest też w państwach Zachodu, nie powinno to jednak być dla nas pocieszeniem. Sytuacja kryminogenna na razie się nie poprawia. Przystępczość w kraju rośnie w dalszym ciągu, zyskuje coraz nowe, niebezpieczniejsze formy wyrazu, staje się bardziej zorganizowana, profesjonalna. [...] W ciągu ostatnich trzech lat w mieście zamordowano ponad 20 osób. Niekiedy ludzi rozstrzeliwano w ciągu dnia w miejscach publicznych, podkładano ładunki wybuchowe pod budynki, kradziono samochody. Policja Poniewieża wykryła jedno drugie popełnione przestępstwo, dlatego straciła zaufanie mieszkańców. Odnosi się wrażenie, że sytuacja kryminogenna w tym mieście wyszła spod kontroli. Jedynie legalne, zdecydowane i skuteczne działania policji i prokuratury może pomóc ponownie odzyskać zaufanie ludzi” — z dorocznego wystąpienia prezydenta Republiki Litewskiej Algirdasa Brazauskasa w Sejmie Litwy w 1996 r. Zob.: <http://www.lrs.lt/prezident/mp97/mp971.htm> (dostęp: 3 XII 2013).

⁴¹ „Poczta społeczna” — pudełko przy szubienicy, do którego wszyscy, którzy ucierpieli w wyniku przemocy i chuligaństwa, mogli wrzucić opis swoich krzywd.

⁴² Ž. Petrauskaitė, *Smurtas prieš menininką. Džiazas prie kartuvių*, „Kauno diena” 1996, nr 171, s. 4; eadem, *Paskutinis protesto prieš smurtą argumentas — džiazu*, ibidem, 1996, nr 175, s. 3.

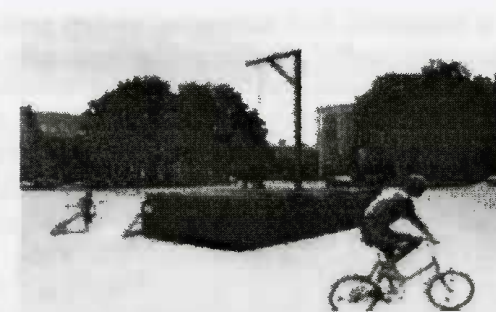
⁴³ Kara śmierci została zniesiona na Litwie w 1998 r. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego Republiki Litewskiej z dn. 9 XII 1998 r. w sprawie zgodności przewidzianej w artykule 105 Kodeksu Karnego Republiki Litewskiej kary śmierci z Konstytucją Republiki Litewskiej, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=68774&p_query=&p_tr2= (dostęp: 13 III 2013).

wyrażając radość i odrzucając w taki sposób wszelkie rozmowy o łagodzeniu kar. Symbol ten stał się swoistą odpowiedzią na zachęty Unii Europejskiej do demonstrowania większej szlachetności i humanizmu wobec przestępców. Symboliczna szubienica — to jakby odpowiedź naszego społeczeństwa na dość spokojne życie zachodnich Europejczyków: nie wykazujemy entuzjazmu wobec sądu linczowego, głów na placu targowym publicznie nie będziemy ścinać, ale dla niektórych bezczelnych typów najlepszym środkiem oddziaływania jest pętla na szyi”⁴⁴. Żądanie sprawiedliwości i bezpieczeństwa, odwołując się do dawnych symboli prawa, niekiedy było rozumiane bardzo bezpośrednio, jako zachęta do zamordowania tych, którzy sprzeniewierzyli się sprawiedliwości.

Dzisiaj pojawiają się również nowe znaczenia szubienicy. Zaczyna się je wiązać z samobójstwem. Władze miasta otrzymały wniosek o demontaż szubienicy, gdyż w ratuszu ślub brał mężczyzna, którego ojciec się powiesił. Bliscy pana młodego obawiali się, że szubienica w radosnej chwili będzie przywoływać smutne wspomnienia⁴⁵. 1 sierpnia szubienica została rozebrana. Stała przez cały okres trwania akcji. Na pamiątkę Maldžiūnas wydał widokówkę z jej wizerunkiem.

Szubienica na początku XXI w. — „jak kuszenie...”

Niespodziewany widok szubienicy budzi jeszcze inną reakcję w społeczeństwie, dla którego obce jest nie tylko publiczne wykonywanie kary śmierci, ale też sama kara śmierci, a przede wszystkim jej brutalność (oczywiście można się zastanawiać, czy idea przywrócenia kary śmierci jest obca współczesnemu społeczeństwu, ale to temat na kolejne badania). Najlepiej to ilustruje duża szubienica ustawiona na Wzgórzu Szubienicznym wiosną 2009 r. przy miasteczku Kurtowiany (rejon szawelski). Drewniana budowla miała ponad dwa metry wysokości. Symboliczna pętla została wykonana z grubej stalowej liny. Na swojej działce ustawił ją były funkcjonariusz policji⁴⁶. Jeżeli we wcześniejszej akcji szubienica została ustawiona jako historyczny symbol sprawiedliwości, z celem zwrócenia uwagi na ówczesne problemy związane z bezkarnością przestępców, w tym przypadku cel był nieco inny. Pomysłodawca ideę ustawienia szubienicy objaśniał jako swoistą akcję obywatelską i powiązał ją nie z historią, lecz z dniem dzisiejszym. W jego opinii czasy są trudne, we wsi dochodzi do kradzieży, mieszkańcy są rozpici. Budując szubienicę, chciał więc zachęcić ludzi do bycia dobrymi, przypomnieć, że za złe uczynki następuje zapłata: „Po prostu chcę, by ludzie byli dobrzy. By we wsiach i miasteczkach zaprzestano picia i kradzieży, znikło bezrobocie, by ludzie

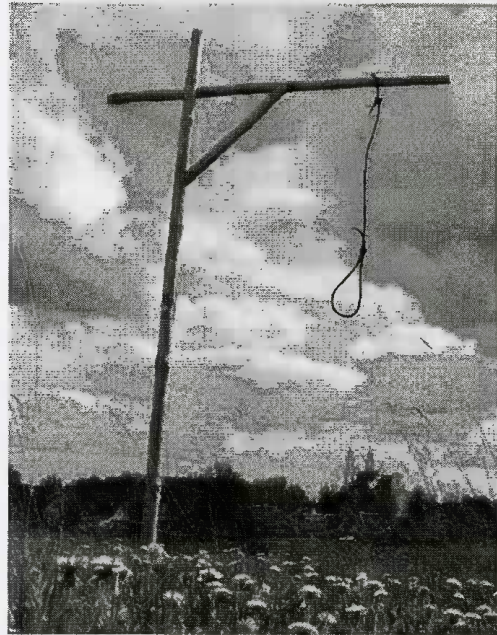
3. Szubienica ustawiona w 1996 r. na placu Ratuszowym w Kownie. Fot. Evaldas Butkevičius; „Kauno diena” 1996, nr 171

⁴⁴ L. Žalys, *Kartuvės kaip atsakymas į iniciatyvą*, „Kauno diena” 1996, nr 158, s. 9.

⁴⁵ Ž. Petrauskaitė, *Paskutinis protesto prieš smurtą argumentas — džiazu*, s. 3; eadem, *Meno skandalai*, „Kauno diena”, 31 V 2003, <http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/meno-skandalai-9317#.UoXAECfUuiA#ixzz2kh3t7PoV> (dostęp: 3 XII 2013).

⁴⁶ S. Stonkienė, *Kartuvės išgąsdino miestelį*, „Šiaulių kraštas”, 7 V 2009, s. 3.

się zastanowili. Być może nocą, jak ktoś zechce coś ukraść, podniesie wzrok na tę szubienicę i zrezygnuje”. Została podkreślona zatem funkcja prewencyjna szubienicy — przywołanie do porządku, zniechęcenie do ewentualnego popełnienia przestępstwa. Co zaś lokalni mieszkańcy dostrzegli w tym symbolu? Część, zwłaszcza młodzież, odebrała szubienicę jako atrakcję⁴⁷. Tylko jeden spośród zapytanych zauważył w niej symbol. W opinii pozostałych podobna budowla, narzędzie mordu, ustawiona w miejscu publicznym, jest bezczeszczeniem

4. Szubienica ustawiona w 2009 r. na Wzgórzu Szubienicznym w pobliżu Kurtowian; fot. Jonas Tamulis, „Šiaulių kraštas”, 7 V 2009

historycznego grodziska, miejsca, w którym zamordowano walczących o wolność powstańców w 1863 r. Przetrawiało zatem pojmowanie szubienicy jako budowli wstydlivej. Jeszcze inni odebrali ją jako wyraz beznadziei i — co jest bardzo interesujące — dostrzegli zachęcanie do samobójstwa: „Strasznie wygląda. Mówimy, sznur wisi, żeby tylko ktoś się nie powiesił [...] Blisko drogi, przyjdzie pijany, zarzuci pętlę na szyję, czyż wiele potrzeba? To jak kuszenie”⁴⁸.

Rodzi się pytanie, dlaczego te dwie akcje, które dzieli nieco ponad dziesięć lat, zostały tak odmiennie przyjęte. Można wnioskować, że w tym czasie zmianie uległo poczucie bezpieczeństwa adresatów akcji. W 1996 r. większość mieszkańców czuła się bardzo zagrożona, dlatego symbol, który się pojawił w ich otoczeniu, był do zaakceptowania, chociaż został zrozumiany bardzo różnie. Jedni go odebrali bardzo bezpośrednio, jako zachętę nie do rezygnacji z kary śmierci, a przeciwnie, przy dużym poziomie przestępczości w kraju, do jej zaostrożenia. Inni dostrzegli ogólną zachętę do rozwiązania problemów praworządności. Natomiast w 2009 r. szubienica wyglądała jak obiekt

wydarty z przeszłości. Kara śmierci została zniesiona, poczucie bezpieczeństwa było znacznie większe, dlatego społeczeństwo bardziej niż kwestiami praworządności martwiły inne problemy — wzrost alkoholizmu, problem samobójstw. O zmianie poglądów świadczy również podjęta w bieżącym roku w Kownie próba zorganizowania podobnej akcji jak w 1996 r. Ustawiona przez Maldžiūnasa na placu Ratuszowym atrapa krzesła elektrycznego nie spotkała się z żadnym odzewem.

⁴⁷ Należy podkreślić, że część osób również w 1996 r. odebrała szubienicę jako pewną atrakcję. Zareagowała podobnie jak na dowolną makietę narzędzi wykonywania kar znajdujących się w muzeum, który można np. sfotografować.

⁴⁸ S. Stonkienė, *Kartuvės išgąsdino miestelį*, s. 3.

Wnioski

Po krótkim omówieniu różnych opinii dotyczących szubienicy i jej symboliki można wyciągnąć następujące wnioski:

1. W XV–XVIII w. szubienica symbolizowała prawo i sprawiedliwość wymierzone w imieniu społeczności. Stojąc na obrzeżach miasta, posiadłości ziemskiej czy centrum powiatowego, wskazywała, że działający tam sąd ma prawo wymierzania kary śmierci, pełniła też funkcję prewencyjną wobec sprawców przestępstw. Jednocześnie był to symbol wstydu i haniebnej śmierci.

2. W drugiej połowie XVIII w. pod wpływem idei oświeceniowych szubienica powoli utraciła funkcje symbolu sprawiedliwości i narzędzia prewencji. Pozostała jednak symbolem haniebnej śmierci.

3. Później szubienica zyskała funkcje symbolu ucisku społecznego i politycznego. Z jednej strony symbolizowała pańszczyznę i nierówność społeczną, z drugiej — starania władz okupacyjnych (Imperium Rosyjskiego) o złamanie chęci walki narodu o wolność.

4. Po tym, gdy wykonywanie kar zniknęło z życia społecznego, wreszcie po całkowitym zniesieniu kary śmierci widok szubienicy w dawnym, średniowiecznym sensie jest wykorzystywany w celu wstrząśnięcia społeczeństwem i zwrócenia jego uwagi na wzrost przestępczości i kwestii praworządności. Jednak samo społeczeństwo podobne informacje przyjmuje o tyle, o ile jest to dla niego problem aktualny.

5. Dzisiaj znaczenie szubienicy jako symbolu prawa i wykonania sprawiedliwości w ogóle zanikło. Nie jest żywe takie jej rozumienie i traktowanie. Pozostaje ona jednak symbolem brutalności i wstydu. Równolegle kształtuje się całkowicie niespodziewane jej znaczenie symboliczne. Szubienica, zwłaszcza pętla, kojarzy się z samobójstwem.

Na zakończenie można powiedzieć, że o ile w XV–XVIII w. ludzie nie wyobrażali sobie życia bez szubienicy, o tyle dzisiejsze społeczeństwo nie wyobraża sobie życia w jej cieniu.

Bibliografia

Wykaz skrótów

AVAK — Akty izdavaemye Vilenskoiu arkeografičeskoiu kommissieiu dlia razbora drevnikh aktov
NAHB — Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi

Źródła rękopiśmienne

NAHB, Aktovaja kniga, Mogiliov 13.01.1624–28.12.1624, zespół 1817, opis 1, t. 9.

Źródła drukowane

Акты Могилевскаго магистрата XVI в. (1578–1580 г.г.), w: AVAK, Вильна, t. XXXIX, 1915.

Groicki P., *Artykuły prawa majdeburskiego, które zowią Speculum Saxonum*, 1558.

Groicki P., *Postępek sądów okolo karania na gardle*, 1559.

Ragamų teismai Lietuvoje, oprac. K. Jablonskis, R. Jasas, Vilnius 1987.

Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588, ред. І.П. Шамякін, Мінск 1989.

Szczerbic P., *Jus municipale, to jest prawo miejskie magdeburskie nowo z łacińskiego i niemieckiego języka z pilnością i wiernie przełożone*, wyd. G.M. Kowalski, Kraków 2011.

Volumina legum, Petersburg 1860, t. VIII.

Literatura

- Baronas D., *Trys Vilniaus kankiniai: istorija ir gyvenimas*, Vilnius 2000.
- Benson C., *Tyburn Death Trip: The Lives, Crimes and Executions of the Most Notorious Highwaymen, Murderers and Thieves*, New York 2004.
- Brooke A., *Tyburn: London's fatal tree*, Sutton 2004.
- Deane P.J., *The Fatal gallows tree*, London 1965.
- Evans R.J., *Rituals of retribution: Capital Punishment in Germany 1600–1987*, Oxford 1996.
- Kizik E., *Śmierć w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII wieku*, Gdańsk 1998.
- Maisel W., *Archeologia prawna Europy*, Poznań 1989.
- Maisel W., *Archeologia prawna Polski*, Warszawa 1982.
- Obst J., *Kat miasta Wilna*, „Litwa i Ruś” 1913, t. II, z. 2, s. 96–110; z. 3, s. 163–173.
- Pasakoja buvusi Pyplių gyventoja Vladislava Markevičienė*, „Šeiniukas”, Bagaslaviškio Igno Šeiniaus pagrindinės mokyklos laikraštis, paždiernik 2007, nr 2 (38), s. 4, 5.
- Petrauskaitė Ž., *Meno skandalai*, „Kauno diena” 2003, nr 125, s. 9.
- Petrauskaitė Ž., *Miestas jau turi savo kartuves*. „Seniai laikas” — pritaria tvarkos išsisilgę miestiečiai, „Kauno diena” 1996, nr 155, s. 1.
- Petrauskaitė Ž., *Paskutinis protesto prieš smurtą argumentas — džiazu*, „Kauno diena” 1996, nr 175, s. 3.
- Petrauskaitė Ž., *Smurtas prieš menininką. Džiazas prie kartuvių*, „Kauno diena” 1996, nr 171, s. 4.
- Ragauskas A., *Vilniaus miesto budelis XVI–XVIII a.: institucija, amatas, žmogus*, Šviesa 2006.
- Rumbelow D., *The Triple Tree: Newgate, Tyburn and Old Bailey*, London 1982.
- Savičiūnaitė V., *Kauno Rotušės aikštėje menininkai pastatė tikras kartuves*, „Lietuvos rytas” 1966, nr 155, s. 17.
- Stonkienė S., *Kartuvės išgąsdino miestelį*, „Šiaulių kraštas”, 7 V 2009, s. 3.
- Trzciński M., *Miecz katowski, przęzierz, szubienica: zabytki jurysdykci karnej na Dolnym Śląsku (XIII–XVIII w.)*, Wrocław 2001.
- Vaitkevičius V., *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, Vilnius 2006.
- Vaitkevičius V., *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, Vilnius 1998.
- Zujienė G., *The Headsman's Sword — a Symbol Between the sacrum and the profanum*, „Signa Iuris” 2012, t. X, s. 179–186.
- Žalys L., *Kartuvės kaip atsakymas į iniciatyvą*, „Kauno diena” 1996, nr 158, s. 9.